

در جستجوی نسخ

پ: ۸۶/۹/۵

ای خدا ای فضل تو حاجت روا
با تو یاد هیچ کس نبود روا
حضرت پر رحمتست و پر کرم
عاشق او هم وجود و هم عدم
(کاشفی)^۱

کاشفی بیهقی در هندوستان

(بر اساس میراث مکتوب مشترک)

رضا مصطفوی سبزواری*

چکیده

کاشفی بیهقی از اندیشمندان معاصر سلطان حسین بایقرا بود. به علوم دینی و فنون غربیه و ریاضیات، نجوم، موعظه و خطابه مسلط بود. بیش از چهل کتاب در زمینه‌های متنوع و مختلف از وی بجای مانده که انتشار آثار او در خارج از کشور بیشتر از داخل ایران بوده است. نگارنده در این مقاله کوشیده است تا جنبه‌های گوناگون آوازه او را در شبه‌قاره هند و پاکستان بنمایاند و به نمونه‌هایی از نسخه‌های خطی آثار کاشفی در آن خطه پنهان و نیز ترجمه‌های آثار او به زبانهای رایج در شبه‌قاره پردازد و در پایان پیشنهاد می‌کند کمیته‌ای برای تصحیح و انتشار آثار او در یکی از نهادهای علمی و فرهنگی کشور تشکیل گردد.

کلیدواژه: هندوستان، پاکستان، ترجمه آثار، نسخ خطی، آثار کاشفی.

*: استاد دانشگاه علامه طباطبایی (تهران).

حسین بن علی واعظ کاشفی بیهقی (متوفی ۹۱۰) ملقب به کمال‌الدین و متخلص به کاشفی و مشهور به واعظ در علوم دینی و فنون غریبه و ریاضیات و نجوم و موعظه و خطابه متبحر بود و در زمان سلطنت سلطان حسین بایقرا - (س ۹۰۲-۸۶۱) که پادشاهی ادب‌پرور و هنردوست بود و در شاعری حسینی تخلص می‌کرد^۲ در نیشابور و هرات به وعظ و ارشاد اشتغال می‌ورزید. صدایی خوش داشت و قرآن و احادیث نبوی را با آهنگی دلکش همراه با اشاراتی مناسب بیان می‌کرد.

کتابها و رساله‌های نسبتاً زیادی در موضوعهای اخلاق و تاریخ و تفسیر قرآن مجید و حدیث، شرح مثنوی، تصوف، بیان و صناعت اشعار، سحر و طلسمات و علوم غریبه نجوم، ریاضیات به زبانهای عربی و فارسی به کاشفی نسبت داده شده که تعداد آنها در منابع مختلف گاه به بیشتر از چهل مجلد بالغ می‌گردد.^۴

اما شهرت و آوازه بلند کاشفی در بیرون از مرزهای جغرافیایی ایران در خور توجه است. نگارنده این سطور بر این باور است که یکی از راههای تعیین میزان اشتیاق شخصیت‌های علمی و دانشمندان بلندآوازه در منطقه‌ای از جهان، شمارش و یا تخمین نسخه‌های خطی آثار آنان و یا برگردان نوشته‌های آنها به زبان رایج در آن منطقه است. چه در گذشته‌های دورتر که هنوز صنعت چاپ وجود نداشت، بدست آوردن نسخه‌ای از یک کتاب کار طاقت‌فرسایی بود، اگر طالب مشتاقی تمایل پیدا می‌کرد، نسخه‌ای از کتابی را برای خود داشته باشد، باید ماهها و گاه به تناسب حجم کتاب سالها بر سر این کار وقت می‌گذاشت تا با زحمت و رنج و مرارت بی‌شمار و صرف وقت بسیار بتواند نسخه‌ای از آن کتاب را فراهم آورد و اگر هم به نسخه‌های بیشتری از یک کتاب نیاز بود، مشکل بیشتری در پی داشت زیرا باید ملایی را اجیر می‌کردند که بتواند درست املا کند و نیز افرادی را که در صورت امکان خط خوشی هم داشتند، به خدمت بگیرند تا کتابت کنند تا بالاخره پس از مدتی مثلاً یک دوره شاهنامه فردوسی تکثیر گردد؛ حال میزان دقت آن کاتبان در کتابت و نیز املاکننده در قرائت متن تا چه اندازه بود، بماند. این روش بسیار دشوار تکثیر متون که البته در توان همه مردم دانش‌دوست هم نبود و امکانات آن برای همه مشتاقان دانش و فرهنگ فراهم نمی‌گردید، قرن‌ها و تا پیش از اختراع صنعت چاپ ادامه داشت.

بی‌شک حضور این دست‌نوشته‌ها و دست‌رنج‌های انسانهای روزگاران گذشته در طی قرون و اعصار که هم اکنون زینت بخش کتابخانه‌ها و مخزنهای نسخه‌های خطی

جهان گردیده، بهترین دلیل برای تعیین میزان استقبال از آن نسخه‌ها و در نتیجه اشتهار و مقبولیت نویسنده و مؤلف یا سراینده آن کتابها در آن منطقه تواند بود.

نویسنده این سطور که سالهایی از عمر مفید خود را در سرزمین هندوستان و پاکستان و کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی آن دیار گذرانیده و گنجینه‌های دارای نسخه‌های خطی آن سامان را از نزدیک مشاهده و تحقیق کرده، زمانی در این اندیشه بود تا بر مبنای ضابطه یاد شده روشن گرداند، پرآوازه‌ترین شاعر یا نویسنده ایرانی مؤثر در کمال بخشیدن به زبان و ادب و فرهنگ گسترده شبه‌قاره هند و پاکستان کدام شخصیت ایرانی بوده؟ و میزان اثرگذاری او تا چه اندازه بوده است و سپس معلوم گرداند راز و رمز موفقیت او در چه نکته‌هایی نهفته بوده تا توانسته است تا بدین اندازه زبان و ادب و فرهنگ بخشهای مختلف هند و حتی گویشهای محلی آن شبه‌قاره پهناور را تحت تأثیر زبان و ادب فارسی قرار دهد و در صدی کم و بیش و تا حدود ۶۵ درصد واژگان بعضی زبانهای آنجا را از واژه‌های دخیل فارسی متأثر گرداند.

پس از استقصای زیاد از طریق کتابخانه‌ها شهرهای مختلف هند و پاکستان از کراچی تا لاهور و از حیدرآباد دکن هند در جنوب آن کشور تا کتابخانه رضا رامپور در شمال و از کلکته تا بمبئی و دیدن کتابخانه‌های آن دیار و هم دیدن فهرستهایی که البته برای معدودی از مخزنهای نسخه‌های خطی آنجا تاکنون فراهم آمده، معلوم شد یکی از شاعران و نویسندگان اثرگذار در آن خطه پهناور، سعدی شیرازی است که مقبولیت تام یافته و توانسته است تحوّل شگرف در مکتوبات و هم محاورات زبانهای رایج در آن دیار پدید آورد که کثرت نسخه‌های خطی و دست‌نوشته‌های موجود آثار او در کتابخانه‌های آن سامان این موضوع را ثابت می‌کند و البته بررسی آثار مکتوب شاعران و نویسندگان پس از سعدی که در هند می‌زیسته‌اند، نیز بر این واقعیت مّهر تأیید می‌نهد. بنابر آنچه گذشت و با توجه به تجربه بدست آمده در این مورد می‌توان گفت: بهترین سندی که می‌تواند گواهی مقبولیت و شهرت و آوازه شخصی در روزگاران گذشته در کشوری و جامعه‌ای باشد و اثرگذاری او را در آن جامعه بنمایاند، میزان استنساخ و فراوانی نسخه‌های خطی آثار او در آن سرزمین است. کاشفی سبزواری نیز از شخصیتهایی است که چنین آوازه و شهرتی در سراسر هندوستان پهناور داشته است. بسیاری از آثار کاشفی در آن سرزمین استنساخ گردیده و دوستان و مشتاقان او آنها را چون کاغذ زر برده و دست به دست گردانیده‌اند و یا به رسم هدیه به پیشگاه

صاحب منصبان و سروران و مدوحيان و يا اهل فضل و دانش پيش‌کش داشته‌اند. به عنوان مثال یکی از آثار مشهور کاشفی انوار سهیلی است که آن را برای امیر شیخ احمد سهیلی از امرای دربار سلطان حسین بایقرا که ذکرش گذشت از روی کتاب کلیده و دمنه ابوالمعالی نصرالله بن محمد عبدالحمید انشا کرده است. کاشفی خود در این مورد چنین می‌گوید:

نظر به تعمیم فوائد انام و تکثیر منافع خاص و عام اشارت عالی ارزانی فرمود که این کمینه بی‌استطاعت و حقیر اندک بضاعت حسین بن علی الواعظ المعروف بالكاشفی ائده الله تعالی باللطف الخفی جرأت نموده کتاب مذکور را لباس نو پوشانید و زیبا روایات معانی آن را که به تتق الفاظ مغلفه و حجب کلمات مشکله محجوب و مستور بود بر مناظر عبارات روشن و عُرفات استعارات لطیف جلوه دهد^۵....

در خور توجه اینکه به سبب استقبال تام اهل فرهنگ و مقبولیت تمام مشتاقان کتاب انوار سهیلی در شبه‌قاره، این کتاب برای نخستین بار در آنجا چاپ و منتشر شده است و بعد هم مکرر در شهرهای لکهنو، بمبئی، حیدرآباد هندوستان چاپ سنگی شده و در سال ۱۹۱۶ میلادی در شهر کلکته به صورت چاپ سربی انتشار یافته و مجدداً در سال ۱۲۷۰ قمری به خط اولیاء سمیع در بمبئی چاپ شده که از جمله بهترین چاپها است تا بدانجا که همین نسخه در سال ۱۳۰۱ در مطبعه مشرقی برلین به صورت چاپ عکسی تجدید چاپ شده است.

در این مقال حضور معنوی کاشفی در هندوستان را به دو بخش زیر منحصر می‌کنیم. نخست به بعضی ترجمه‌هایی که از آثار کاشفی در سراسر هند و پاکستان انجام گرفته و گاه با نامهای مختلف ترجمه گردیده و سالها در مدارس و حوزه‌های علمیه آن دیار مورد استفاده مردم شبه‌قاره قرار می‌گرفته، فقط به عنوان نمونه و مشتق از خروارها اشارت می‌کنیم و سپس به موضوع کثرت نسخه‌ها و نیز موارد استنساخ و نسخه برداری از آثار کاشفی در آن سرزمینها می‌پردازیم که به کرات انجام گرفته و در پایان به بعضی از آنها که هنوز هم زینت بخش کتابخانه‌ها و مخازن نسخ خطی و موزه‌های سراسر شبه‌قاره هند و پاکستان است، فقط اشارت می‌کنیم.

باشد که محققان و هم دانش‌پژوهان برومندمان برای چاپ منقح و تصحیح انتقادی و انتشار آنها کمر همت بزنند و آن گویندگان خاموش را از زندان مخازن اکثرًا نامطلوب

نسخه‌های خطی آن سامان که به دلیل شرایط محیطی و گرما و شرجی بودن هوا در خطر نابودی قرار دارند، نجات دهند و این‌شاء‌الله پس از تصحیح به‌زیور چاپ آراسته گردانند.

الف. ترجمه‌های آثار کاشفی در هندوستان:

انوار سهیلی که پیش از این نیز به بعضی چاپهای آن در شبه‌قاره اشارت رفت چندین بار با عنوانهای مختلف به زبان اردو ترجمه و چاپ شده که بعضی از آن ترجمه‌ها به شرح زیر است:

۱. ارزنگ راضی (ترجمه منظوم اردو) وسیله رای بهادر جانی بهاری لال متخلص به راضی.

۲. بستان حکمت: وسیله فقیر محمد خان گویا (م ۱۲۶۶ هـ) که شاگرد امام بخش ناسخ بوده و آن را در سال (۱۲۵۱ هـ) نوشته و از سوی مطبع نولکشور هند در سال (۱۳۰۴ هـ) انتشار یافته است.

۳. حکایات بیدپای: که ترجمه و تلخیصی از انوار سهیلی وسیله میرزا محمد رشید است و مقدمه‌ای نیز درباره متن اصلی کتاب آورده، این ترجمه وسیله انتشارات کتاب منزل در سال ۱۳۸۳ در لاهور چاپ شده است.

۴. ستاره هند: یا ضیای حکمت، وسیله نواب محمد علی خان در سال (۱۲۸۹ هـ) = ضیای حکمت) تألیف گردیده و در مطبع گلزار محمدی به چاپ رسیده است.

۵. مثنوی دانش افروز: وسیله فریدالدین آفاق دهلوی با همکاری امیربخش شهرت در سال (۱۲۲۱ هـ) در پانزده هزار بیت سروده شده ولی از چاپ آن اطلاعی در دست نیست. نسخه خطی آن در فهرست مخطوطات انجمن ترقی اردو پاکستان، کراچی (ص ۲-۳۴۱) آمده و مطلع آن چنین است:

الهی وه منزله هی تیری ذات که جس سی کل کی برائی هی حاجات
۶. ترجمه انوار سهیلی: وسیله منشی محمد ابراهیم بیجاپوری در سال (۱۲۳۷ هـ) به اردو (دکنی) برگردانیده شده که در سال ۱۲۴۰ در مدراس هند چاپ و منتشر شده است.

۷. ترجمه دیگری ظاهراً در قرن (۱۲ هـ. ق) بدون تاریخ و نام مترجم از انوار سهیلی انجام گرفته که در فهرست «یورپ مین دکهنی مخطوطات» ص ۵۸۰ نقل گردیده است.

۸. باب هشتم تا یازدهم انوار سهیلی وسیله مترجم ناشناسی ترجمه شده که در مطبع اسد الاخبار در شهر اکبرآباد هند در سال (۱۲۶۹ هـ) به چاپ رسیده است.

۹. منتخبی نیز از انوار سهیلی در سال (۱۲۷۷ هـ) در شهر لاهور پاکستان فعلی چاپ و منتشر شده است.^۶

۱۰. ترجمه انوار سهیلی به زبان پشتو نیز وسیله میان عبدالغفور والی سوات به انجام رسیده که در سال ۱۳۶۶ هـ در سوات چاپ و منتشر شده است.

اخلاق محسنی: کتاب مشهور دیگر کاشفی در علم اخلاق است که به سال (۹۰۰ هـ.ق) به نام ابومحسن میرزا فرزند سلطان حسین میرزای بایقرا در یک مقدمه و چهل باب پایان یافته و بارها در کانپور و نیز مطبع نولکشور (۱۲۹۴ هـ) انتشار یافته است. این کتاب نیز مکرر به زبان اردو ترجمه گردیده که نام بعضی از آنها که به نامهای زیر به زبان اردو صورت گرفته به شرح زیر است:

بشیرالاخلاق: از بشیرالدین احمد مجددی محاسب دار الاقبال بهوپال. این ترجمه وسیله شیخ جان محمد والله بخش گنئی در سال (۱۳۵۱ هـ) در لاهور چاپ شده است. گلشن اخلاق: از سید بنده علی که در مطبع گلشن احمدی در پرتاب گره به سال (۱۳۲۱ هـ) چاپ شده است.

گنج خوبی: وسیله میرامن دهلوی منشی دانشکده فورت ولیم کلکته در سال (۱۲۱۷ هـ) به اردو ترجمه شده است؛ این ترجمه وسیله مطبع احمدی در سال (۱۲۶۴ هـ) در کلکته و در سال (۱۲۹۴ هـ) در مطبع محبوب بمبئی و با مقدمه و تحقیق خواجه احمد فاروقی در دهلی انتشار یافته است.

محبوب الاخلاق: وسیله راجه راجیشور راؤ اصغر در مطبع نولکشور در شهر لکهنو در سال (۱۳۲۷ هـ) چاپ شده است؛ و بالاخره کتاب اخلاق محسنی به وسیله قاضی سجاد حسین، مدرس مدرسه جامع مسجد فتحپوری دهلی از سوی کتاب فروشی سب رنگ چاپ و منتشر شده است.

مواهب علیه: یا تفسیر حسینی تفسیر کاملی از کاشفی است که خوشبختانه تمام آن موجود است. در سال ۸۹۷ شروع شده و در دوم شوال ۸۹۹ پایان یافته:

با خامه که این نامه اقبال نوشت و انجام سخن به یمن انفال نوشت
گفتم مه و روز و سال و تاریخ نویس فی الحال دوم ز ماه شوال نوشت
این تفسیر مشرب عرفانی دارد و پس از تفسیر کشف الاسرار ابوالفضل میبیدی
کاملترین تفسیر فارسی است که بر اقوال عارفان تکیه دارد و مکرر نیز به همان کشف
الاسرار استناد می کند.

از ویژگیهای بارز مواهب علیه آمیختگی آن با اشعار نغز فارسی و از جمله اشعار مولانا و سعدی و نیز خود کاشفی است و جاذبه خاصی به آن داده که در دیگر تفسیرها از نقش شعر در تفسیر بدین گونه بهره گرفته نشده است.^۷

تفسیر مواهب علیه چندین بار در هندوستان و پاکستان چاپ شده است.^۸ در هند به گونه‌ها و نامهای زیر به زبان اردو ترجمه شده است:

۱. تفسیر قادری: تنها مقدمه تفسیر حسینی وسیله فخرالدین قادری به اردو ترجمه شده و در سال (۱۲۹۷ هـ) وسیله مطبع نولکشور انتشار یافته و بار دیگر در سال (۱۳۱۹ هـ) در دهلی چاپ و منتشر شده است.

۲. تفسیر پاره عم: که ترجمه از تفسیر حسینی است، در دهلی چاپ شده ولی نام مترجم آن مندرج نیست.

۳. قرآن مجید: با ترجمه شاه ولی الله (فارسی) و شاه رفیع الدین (اردو) چاپ شده و بر حاشیه صفحه‌های آن ترجمه تفسیر عزیزی^۹ و همچنین ترجمه تفسیر حسینی درج شد. و در سال (۱۳۰۸ هـ) در مطبع میور دهلی چاپ و منتشر شده است.

روضه الشهداء (باغ شهیدان) یکی دیگر از تألیفات کاشفی درباره وقایع کربلا و مصیبت‌های امام حسین (ع) و اهل بیت آن امام همام است. این کتاب تا آنجا در میان شیعیان مشهور شده و مورد توجه بوده که «روضه» و «روضه خوانی» در فرهنگ تشیع از نام این کتاب گرفته شده، بدین معنا که چون ذاکران واقعه کربلا در منبرها از روی این کتاب می‌خوانده‌اند و یا قبلاً می‌خوانده و به خاطر می‌سپرده‌اند، آنها را «روضه خوان» و مجلس آنها را «روضه خوانی» می‌گفته‌اند.

روضه الشهداءی کاشفی ده باب و یک خاتمه دارد و چندین بار در شبه قاره هند و پاکستان چاپ شده و به دلیل حسن استقبال و نیز مقبولیتی که در میان شیعیان هند داشته به نامهای دیگری نیز منظوم یا مثنوی به اردو ترجمه و در هندوستان انتشار یافته که از آن جمله موارد زیر است:

گنج شهیدان (منظوم) از منشی علی احمد که در شهر کانپور هند و هم مطبع منشی نولکشور در سال (۱۲۹۲ هـ) چاپ و منتشر شده است.

همچنین روضه الشهداء تحت عنوان وسیله النجات وسیله حسن بیک در سال (۱۱۱۵ هـ) ترجمه گردیده که نسخه خطی آن به شماره ۶۸۳ در کتب‌خانه سالار جنگ هند ثبت شده و چنین آغاز می‌گردد: «حق تعالی که نام پاک اس کاصبور هی...»

گل مغفرت: وسیله حیدر بخش حیدری ترجمه شده که خلاصه «گلشن شهیدان» است و در شانزده مجلس تنظیم گردیده و در شهرهای زیر انتشار یافته است: کلکته (۱۲۲۷)، بمبئی (۱۲۸۷ مطبع حیدری) پیرس (۱۲۶۱) لاهور (۱۳۸۵) مجلس ترقی ادب).

گلشن شهیدان: وسیله حیدر بخش حیدری (م ۱۲۲۷ هـ) دانشیار دانشکده فورت ولیم کلکته در سال (۱۲۲۵ هـ) ترجمه شده ولی چاپ شده آن دیده نشد. ریاض الطاهرین: یا حادثات کربلا (منظوم) وسیله سید میر ولی خان مونس در سال (۱۱۹۰ هـ) در ده باب ترجمه شده که نسخه خطی آن در موزه سالار جنگ حیدرآباد به شماره ۶۹۳ موجود است و چنین آغاز می‌گردد:

ابتدا کیتاهون اس نامه کتین درد و غم کی شور و هنگامه کتین...
همچنین روضه الشهداء را فتح محمد با همان مقدمه «گل مغفرت» از نسخه مجلس ترقی ادب که در لاهور به چاپ رسیده و ذکرش گذشت به اردو ترجمه کرده است. نیز با همان مقدمه وسیله ولی احمد آبادی مجدداً ترجمه شده است.

روضه الشهداءی کاشفی چند بار نیز به شعر اردو برگردانیده شده و از جمله وسیله میر ولی فیاض ولی ویلوری در سال ۱۱۳۰ شامل ده مجلس با باب بندی جدید و بعضی کاستیها و افزوده‌ها بارها چاپ و منتشر شده است. این ترجمه منظوم چنین آغاز می‌گردد:

کیاهون ختم جب یو درد کا حال گیارا سو اوپر تها تیسوان سال
نیز ترجمه منظوم دیگری وسیله سبوا در سال (۱۰۹۱ هـ) انجام گرفته است (ر.ک. ادب کی تاریخ ص ۵۸).

خلاصه روضه الشهداءی کاشفی نیز به نام «کربل کتها» یا ده مجلس وسیله فضل علی فضل که در روزگار محمد شاهی (۱۱۳۱-۱۱۶۱ هـ) می‌زیسته انجام گرفته و او در سال ۱۱۴۵ داستان کربلا (کربل کتها) را نوشت که با تصحیح و تنقیح متن وسیله کوبی چند نارنگ در دهلی چاپ و منتشر شده است. نیز این کتاب با تصحیح و تعلیقات مالک رام و مختارالدین احمد آرزو در شهر پتنا وسیله اداره تحقیقات اردو به چاپ رسیده است. اندیشه‌های کاشفی از طریق فرزندش نیز در شبه‌قاره انتشار یافت و این فرزند برومند که فخرالدین علی نام داشت و «صفی» تخلص می‌کرد، بر شکوه نام پدر در آن خطه افزود و کتاب رشحات عین الحیات (تراوشهای چشمه زندگی) را در سال (۹۰۹ هـ

/۱۵۰۳ م) یعنی یک سال پیش از ارتحال پدر به پایان برد. این کتاب شامل یک مقاله در طبقات خواجگان و سلسله نقشبندیان و ۳ مقصد دربارهٔ خواجه عبیدالله احرار نقشبندی (م ۸۹۶ ه) و مناقب اوست که هر مقصد به سه فصل تقسیم شده است. این کتاب پس از ترجمه به زبان اردو در شهر کانپور هند و هم مطبع نولکشور در سال (۱۳۳۰ ه) چاپ و منتشر شده است. رشحات عین الحیات مجدداً نیز وسیلهٔ ابوالحسن فریدآبادی ترجمه گردید و در شهر لکهنوی هند وسیلهٔ همان مطبع نولکشور در سال (۱۳۱۱ ه) چاپ و منتشر شد.

ب. بعضی نسخه‌های خطی آثار کاشفی در سراسر هندوستان تعداد نسخه‌های خطی تقریباً همه تالیفات کاشفی در سراسر شبه‌قارهٔ هند و پاکستان بدان اندازه فراوان است که بی‌شک ذکر همهٔ آنها از حوصلهٔ این مقال بیرون است و بنابراین تنها به نسخه‌های خطی یکی از آثار او در آن خطهٔ به نام لب لباب معنوی به عنوان نمونه بسنده می‌کنیم تا مشتاقان باشد از خروارها. لب لباب معنوی را کاشفی در سال (۸۷۵ ه) به خواهش و راهنمایی مسیب نامی از بزرگان هرات تألیف و خود آن را چنین تعریف کرده که:

نام این لب لباب معنویست انتخاب از انتخاب مثنویست^{۱۱}

تاریخ تألیف کتاب را نیز بدین گونه بیان داشته که:

روز شنبه آخر ماه صیام گشت این نوبه‌اوه غیبی تمام سال هجرت هشتصد و هفتاد و پنج مرتفع گشت این طلسم از روی گنج^{۱۱} این کتاب در سه «عین» و هر عین در چند «نهر» و هر نهر در چند «رشحه» بیان گردیده است. لب لباب معنوی کاشفی در هفتصد صفحه در شهر لکهنوی در مؤسسهٔ نولکشور و در سال ۱۸۸۵ در بمبئی به صورت چاپ سنگی و به قطع وزیری در ۴۵۶ صفحه چاپ و منتشر شده است.

نسخه‌های خطی لب لباب معنوی در سراسر شبه‌قارهٔ فراوان و بعضی آنها به شرح زیر است:

اسلام آباد: گنج بخش ۷۴۷۱ (گنج بخش ۳: ۱۷۷۳)

کراچی: انجمن ترقی ۳ ق ف ۲۶۱ - نیز همانجا شمارهٔ ۲۶۲ (نوشاهی ۱۶۴) - نیز همانجا ۲۶۴ - موزهٔ ملی ۱۲۷ - ۱۹۶۵ نیز همانجا ۹۰۴ - ۱۹۶۱ نیز: استاد پیرحسام‌الدین راشدی.

لاهور: نوری کتبخانه، ۶۳ برگ (خضر نوساه) نیز همانجا دیال سنگه تراست ۲۶۳، سده دهم. نیز: دانشگاه پنجاب (۱۹ spi/v1 ۴۲۳۸) نیز کتبخانه دیال سنگه تراست ۳۶۳، سده ۱۲ نیز همانجا ۶۸۳- نیز دانشگاه پنجاب (۱۵۱ sp/v1 ۴۸۵۷). نیز دیال سنگه تراست ۶۸۳- نیز دانشگاه شیرانی ۴۲۳۸/۱۱۸۵- نیز همانجا دانشگاه پنجاب ۹ WM pi/v1 ۲۶۱۳. نیز همانجا دانشگاه شیرانی ۴۰۳/۳۴۰۸- نیز همانجا دیال سنگه ۷۱۴. شیخو پوره: گوجرانواله، نوشهره، کتبخانه هاشمی - نیز همانجا حافظ آباد، چستی گولتروی، محمد رفیق.

سیالکوٹ: بدوملهی، کتبخانه فخرالاطباء.

سرگودھا: بھلول، مدرسہ علوم المرتضیٰ، مفتی محمد رفیق ۵۳۳ ص نیز همانجا ۵۱۶ صفحه.

مجدداً یادآوری می‌کند که در این مقال تنها نسخه‌های خطی مربوط به یکی از آثار کاشفی در شبه‌قاره به عنوان نمونه ذکر گردید و تقریباً از تمام حدود چهل اثر او حتی گاه بیشتر از آنچه درباره کتاب لب لباب معنوی مذکور افتاد، نسخه خطی در شبه‌قاره موجود است.

کوتاه سخن اینکه شهرت و آوازه واعظ کاشفی سبزواری از مرزهای ایران بسیار فراتر رفته و با توجه به کثرت نسخه‌های خطی آثار او در سراسر شبه‌قاره هند و پاکستان که به بعضی از آنها به عنوان نمونه اشارت رفت،^{۱۲} کاملاً روشن می‌گردد که کاشفی حضوری معنوی و ملموس و نفوذی انکارناپذیر و محسوس و فراگیر در روزگار خود و پس از خود در میان مردم جهان داشته چندانکه تا اقصا نقاط شبه‌قاره بزرگ هند و پاکستان فراپیش رفته است؛ تا بدانجا که نسخه‌های آثار او را همچون کاغذ زر برده‌اند و دست‌نویسها برداشته‌اند و همچنین نسبت به ترجمه آنها به زبانهای رایج در آن دیار سعی بلیغ و استقبال شایانی کرده‌اند که به بعضی از آنها نیز اشارت رفت.^{۱۳}

شکی نیست که این فراگیری آثار او و نیز ترجمه‌های آنها آنها در زمینه‌های متنوعی که کاشفی در آنها تبخّر داشته، همه و همه دلایل استواری بر مقبولیت او در میان توده‌های مردم جهان و نیز مقام و منزلت او در میان مشتاقانش تواند بود.

نگارنده این سطور با اعتراف به این واقعیت که تاکنون کاری در خور درباره کاشفی انجام نگرفته به وزارت محترم فرهنگ و ارشاد اسلامی پیشنهاد می‌کند تشکیل کمیته‌ای برای تصحیح و چاپ و انتشار مجموعه آثار کاشفی را در دستور کار خود قرار دهد تا

پس از طی تشریفات اداری و صدور مصوّبات لازم در این خصوص اقدام کند. باشد که اندکی از حق بزرگی را که کاشفی بر گردن فرهنگ و ترویج دانشهای اسلامی دارد، گزارده آید.

و من الله التّوفیق و علیه التّکلان

پی‌نوشت‌ها

۱. لب‌باب مثنوی، با مقدمه استاد سعید نفیسی، از انتشارات بنگاه مطبوعاتی افشاری ج دوم، ۱۳۶۲، ص ۱۹.
۲. بعضی تاریخ وفات کاشفی را سال ۹۰۶ دانسته‌اند ولی درست نیست چه او در سال ۹۰۸ هنوز زنده بوده و کتاب مشهور روضة الشهداء را در همین سال به نام میرزا مرشدالدین عبدالله نوه دختری سلطان حسین بايقرا تألیف کرده و نیز در سال ۹۰۷ مخزن الانشاء صحیفه شاهی را ترتیب داده است.
۳. سلطان حسین اثری به نام مجالس العشاق و نیز اشعاری به فارسی و ترکی دارد (ر.ک: حبيب السیرج ۴، ج خیام، ص ۱۱۰ تا ۱۱۳).
۴. شادروان استاد سعید نفیسی تعداد آثار او را سی و هفت مجلد دانسته است (ر.ک: لب‌باب مثنوی با مقدمه استاد سعید نفیسی، بنگاه مطبوعاتی افشاری، ج دوم، ۱۳۶۲، ص ۸ تا ۱۰).
۵. انوار سیهلی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر ج سوم، سال ۱۳۶۲، ص ۸.
۶. یادآوری می‌کند که منتخب انوار سیهلی به سال ۱۸۲۱ میلادی در ۵۹ صفحه در لندن انتشار یافته و بار دیگر در سال ۱۸۲۷ در ۱۰۲ صفحه همانجا به چاپ رسیده و کلیات انوار سیهلی به تصحیح کی نیل پولف اوزلی چاپ هاترود در سال ۱۸۵۱ در ۵۴۷ صفحه به چاپ رسیده است. ر.ک. مقدمه انوار سیهلی (شماره ۵ همین فهرست) صفحه ۳.
۷. ر.ک: مقاله نگارنده این سطور تحت عنوان: «شعر در تفسیر»، مجله سروش، سال نوزدهم، شماره ۸۳۰، فروردین ۱۳۷۶.
۸. این تفسیر ارزشمند هم اکنون با مقابله، چند نسخه و تصحیح انتقادی و شرح و توضیحات و تعلیقات لازم به عنوان پایان‌نامه تحصیلی بوسیله یکی از دانشجویان دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبایی به راهنمایی نگارنده این سطور در دست تحقیق و بررسی است.
۹. تفسیر عزیزی یا فتح العزیز از شاه عبدالعزیز دهلوی (م ۱۲۳۹ هـ) فرزند شاه ولی‌الله دهلوی است و این تفسیر تنها سوره فاتحه و سوره بقره تا آیه ۱۸۴ و سوره تبارک الذی و عم را شامل می‌گردد.
۱۰. ر.ک: مأخذ شماره یک ص ۱۷.
۱۱. همانجا، ص ۴۶۹.
۱۲. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، تألیف احمد منزوی از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان - اسلام آباد.
۱۳. ترجمه‌های متون فارسی به زبانهای پاکستانی، تألیف اختر راهی، از انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۶۵ ش.

